Александар Младеновић (Нови Сад)

О НЕКИМ ФОНЕТСКИМ ОДЛИКАМА „СЛОВА НА СРЕТЕНИЈЕ" ЈОВАНА ЕГЗАРХА

(Препис из XVII века у манастиру Хиландару)

У богатој збирци ћирилских рукописа манастира Хиландара налази се само један текст „Јоана Презвитера Егзарха: Слово на Сретеније г(оспод)а нашего Ису(са) Х(ри)с(т)а". Овај текст, заједно са другима, преписано је „монах Аверкије у Карејском пиргу" и саставни је део панагирика за месец фебруар (42—47), рукописне књиге коју је поменути монах саставно 1626 године[1]. Цео овај панагирик писан је, према Д. Богдановићу (н. д., 171), српском редакцијом старословенског језика и ресавским правописом. Овим правописом писани су најчешће српскословенски споменици код Срба у XVII веку, а њим је писао поменути Аверкије и остале панагирике (септембарски, октобарски, новембарски, децембарски, јануарски), чији се рукописи налазе у Хиландару а који су настали од 1623 до 1626 године (уп. д. Богдановић, н. д., 168—171).

Нашу пажњу у овом прилогу привлачи присуство **ъ** и **ь** у рукопису Јована Егзарха *Слово на Сретеније*, и то у првом реду с гласовне стране а такође и с правописне. Питање у овом правцу поставља се из разлога што је поменуто *Слово* писано једним сасвим организованим књижевним језиком и правописом, са низом ортографских и језичких архаизама, који скривају присуство одговарајућих црта народног језика. То је случај нарочито с познатом вокализацијом у **а** не само некадашњег јаког већ и слабог полугласника, чиме се, као што је добро познато, одликује српскословенски језик од XV века наовамо,[2] а која у *Слову* није ни једном графијски регистрована, што не значи, наравно, да она у језику овога текста није могла егзистирати. Примери као што су: *праведникь* 42 а, *праведника* 42 б, *праведного старца* 47 а и сл., затим *цр̃ковь* (ак. једн.) 43 а, 44 а, 47 а, који у *Слову* долазе са **е** и **о** место **ь** и **ъ,** не значе ништа за народни карактер језика у овом тексту XVII века, јер поменути примери представљају стари случај вокализације полугласника или одговарајућу творбу, а у српским споменицима долазе од најранијих времена (нпр. у Мирослављевом јеванђељу с краја XII века)[3] као особина која не одликује ондашњи српски народни већ српски књижевни језик[4]. А у поменуте архаизме из *Слова* спадали би примери: *кедрь* 42 б, *жизнь* 42 б, *Павль* 45 а, 46 а, *съблазнь* 46 а, *казнь* 46 б, чији су завршеци написани традиционално: без ичега између два крајња консонанта и ако се тако нису могли, наравно, изговарати у српскословенском језику XVII века[5].

Ни остале случајеве са **ъ** и **ь**, који се пишу по правилима ресавског правописа у *Слову*, писар овога текста, Аверкије, није ни једном написао са **а**. Ту спадају примери:

А.

а) **ъ** у предлозима: въ вѣкы 42 а, 45 б, въ лнванѣ 42 б, въ телесн 42 б, въ тебѣ 43 а, въ роүцѣ 43 б, въ т'мѣ 44 б, въ людехъ 44 б, 45 а, въ нме 45 а, въ льжѕ 45 а и сл., — къ б(ог)ѕ 42 б, къ х(рнст)ѕ 45 а, къ нѥмоү 45 б, къ ѡ(т)цѕ 44 а и сл., — съ мнромь 43 а, 43 б, 44 б, съ безначелным о(т)цемь 47 а и сл. Одступања од оваквог писања су сасвим ретка и везана су за предлог **к:** к'нѥмоү 44 а, к нѥмоү 45 б, 46 (х 2), к тебѣ 45 а.

б) **ъ** у префиксима: възнесе 44 а, възнесоста 43 а, възнось 47 а, вънндѥ 42 б, въстанїе 43 б, 45 б, въсташе 46 а, въселнх се 45 а, въславн се 45 б, въплътнв'се 46 б, въплътнвь 47 а, въпнюща 45 а, възнаменїе 45 б, въсхотѣ 42 б, въспоменоүт ме 44 б, възвѣщено 43 а, възвеселет(є) се 45 а, въскр(ьс)ноүтн 46 б, въсвысет(є) се 45 а, сътворнть 43 б, сътворшѕ 43 б, съкроүшнть 45 б, съкроүшнш(є)се 45 б, 46 а, създаше 45 а, създа 46 б, съблазноү 45 б, съблазнь 46 а и сл. Изузеци су сасвим ретки и долазе само у примеру: створнтн 43 а, створн 44 а, створнше 45 а;

в) **ъ** у облицима заменице *вьс-, вьсак-:* въсего (ген. једн.) 45 б, въсеѥ твари (ген. једн.) 44 б, въсе (ак. једн.) 46 б, въсоү (ак. једн) 43 а, въсѣмь (инстр. једн.) 42 б, по вьсемѕ мнрѕ 45 б, вьсн (ном. мн.) 42 б, въсѣхь (ген. мн.) 43 а, 44 б, въсѣмь (дат. мн.) 43 б, въсѣмн (инстр. мн.) 46 б, над' въсѣмн (инстр. мн.) 45 б, въсакь (ном. једн.) 46 б, въсакѕ (ак. једн.) 46 б. У примера В ҃Ъ мнрь 43 б, В ҃Ъ ДNЬ 45 а, заменица ВЬСЬ написана је, заправо, овако: ВЪС(ь). Изузеци од оваквог писања, тј. примери без **-ъ-** долазе ретко всѣх 43 б, надь всѣмн 45 б, все 44 а;

г) **ъ** у именици смрт, односно самрт (съ-): съмр'тн 43 а, съмрьтн 46 б, съмрьтїю 46 б;

д) **ъ** у заменицама: съ 42 б, 43 б, 45 б, тъ 43 а, 45 б (х 2); овде је изнад **ъ** редовно написан надредни знак две варије[6], као што исти знак долази изнад вокала такође у демонстративним заменицама: то 42 б, 44 а (х 2). се (‚ово') 43 б, 44 а, сы (‚овај') 42 б (х 3), 43 б, си (‚ови') 44 б, у личним заменицама: вы 45 а, ты 45 а, 46 б (х 3), у 3. л. једн. аориста: въ 43 а, 44 б, у прилогу: зде 43 а и сл.:

ђ) **ъ** увезнику: нъ 44 б, 45 а, 45 б, 46 б, где изнад **ъ** редовно долази надредни знак периспомена;

е) **ъ** у примерима: тъчно 43 Б. камы прѣтъченїю 46 а,[7] чъстнын 45 б.

а) **ь** у корену речи: нечьстнвн 45 а, нечьстнвыхъ 42 а[8], весчьстнѥ 43 а, почьн'ше 42 б, мьзда 42 а, процвьтет 42 а, прѣтькноүвше 45 б,[9] камы прѣтьченїн 45 б (в. нап. 7), льщ'наго тьченїа 43 а,[10] тьм'ныѥ 44 а, въ льжѕ 45 а, прншьствїа 46 б, весконьчныѥ страстн 46 б и сл.;

б) **ь** у суфиксима примера: чл(овѣ)чьскын 43 б, Ωстанькь 45 б;

в) **ь** у примеру фннкьсь 42 а;

г) **ь** у придеву данашьн: до д(ь)ньшнѣгѡ праведннка 42 б, д(ь)ньшнын 47 а;

д) **ь** на крају предлога: надь всѣмн 45 б.[11]

У изнесеним примерима под **а -ъ-** се пише у складу са ресавским правописом који се у овом погледу ослања на одговарајућу бугарску правописну праксу нормирану знатно раније: у последњој четвртини XIV века за време патријарха Јевтимија. Ортографском реформом овога патријарха помоћу **ъ** обележавала се одговарајућа самогласничка вредност док је **ь** било „безгласно слово“[12]. Ова правописна пракса у вези са **ъ** одликује, у принципу, српскословенске споменике настале нарочито у XVI и XVII веку (где **ъ** по правилу означава вокал **а**)[13], и такво писање знака **ъ** присутно је, као што видимо, и у Аверкијевом препису из XVII столећа Слова на Сретење Јована Егзарха. Због тога се са сигурношћу може узети да **-ъ-** у изнесеним

примерима (А) има вредност самогласника **А**[14]. Истина, како је већ констатовано, поменути писар Слова није ни једном написано А, како у случајевима изнетим под **А** тако и у оним под **Б**, што се може тумачити писаревим строгим поштовањем правописних норми, а и претпоставком да Аверкије свакако није био Србин те да му изговор са **А** одговарајућих примера није био близак са становишта његовог народног језика[15]. Ово, наравно, не би значило да Аверкије није знао за изговор са **А** случајева као што су: вѣ тѣлеси, вѣниде, вѣсе, затим нечѣстиви, мѣзда и сл., јер је такав изговор у српскословенском језику XVII века у потпуности егзистирао. Спрскословенски језик у целини (а нарочито његову врло карактеристичну црту: вокализацију у **А** некадашњег с л а б о г полугласника) Аверкије је морао знати, јер му у противном хиландарски игуман Иларион свакако не би поверио да пише напред поменутих неколико панагирика[16]. А у српском манастиру Хиландару у богослужбеним, и уопште у текстовима духовног типа, спрскословенски језик је, наравно, једино био присутан у XVII веку.

Оно што је речено за примере изнесене под **А** важи, свакако, и за случајеве под **Б**. И у њима — **-ь-** обележава одређен вокалски изговор који ми такође идентификујемо са самогласником **А**. Писање **-ь-** у примерима под **Б** у складу је са традиционалним ортографским нормама којима се одликују српскословенски текстови XVII века, а такође је у складу и са српскословенским изговором **-ь-** са **А**[17].

ЛИТЕРАТУРА

[1] Уп. Д. Богдановић, Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара. — Београд (Српска академија наука и уметности — Народна библиотека СР Србије), 1978, 171, 293. Иначе, поменути текст Јована Егзарха, као и друга слова и проповеди, посвећени појединим празницима сматрају се оригиналним творевинама овога аутора (уп. История на българската литература. 1. Старобългарска литература, София, 1963, 140).

[2] Уп. А. Младеновић, Напомене о српскословенском језику. — Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1977, књ. XX — 2, 1—20.

[3] Уп. Ст. М. К у љ б а к и н, Палеографска и језичка испитивања о Мирослављевом јеванђељу. — Сремски Карловци, 1925, 25, 26, 27. Уколико није преузет из руског, горњим примерима могао би се прикључити и прилог иногда 45 а (инъгъсѧ), јер је познато да случајеви као тогда, когда долазе такође у старим српским споменицима као несрпске језичке црте.

[4] Оне се сматрају одликом споменика са македонског подручја (уп. Ст. М. Кульбакин, н.д., 25, 26), односно одликом македонске редакције (уп. за примере **љубовни** и **црковни** П. Ивића: О језику писама султаније Маре. — Јужнословенски филолог, Београд, 1973, књ. XXX, св. 1—2, 339).

[5] Њихов изговор са **-а-** између крајњих консонаната одлика је српскословенског језика. На такав изговор упућивао би пример вонѧз'нь 45 б који долази с јајерком између **з** и **н.** Пример стѧрць 44 а, који није написан са **-рьць** како бисмо очекивали већ са надредним знаком перисполеном изнад **р**, представља, свакако, хиперкорекцију у писању: подвргава се начину писања примера као КЕДРЬ, ЖИЗНЬ и сл., откривајући истовремено и изговор ових последњих који се овде идентификује са изговором стѧрц.

[6] У поменутом примеру **съ** 45 б две варије су, за разлику од осталих случајева, написане удесно а не улево. Овде се надредни знаци (акценатски) не доносе.

[7] У овом примеру ѣ је е написано у облику малог крста изнад **р,** а овде се (као и у другим случајевима у овом раду) графија јат доноси нормалним словом. Иначе, ова синтагма значи 'камен препреке', рус. 'камень преткновения' — уп. стсл. прѣтъчение: Slovnik jazyka staroslověnskeho. — Praha, 1977, 32, 498.

[8] Надредно писање појединих слова, које је заступљено у оригиналу овога текста, овде се не доноси.

[9] Уп. стсл. прѣтъкн жи 'споткнуться', српскохрв. 'спотакнути се' (уп. Slovnik. . . , 32, 498).

[10] У реченици: да не вижд льш'наго тѣченіа. Пример тѣченіа треба свакако повезати са сличном сложеницом поменутом у нап. 7.

[11] Овде би се радило о фонетском нада всеми, за разлику од већ поменуваног случаја: над'вѣсѣми (над вассми). Првом наведеном примеру одговарао би већ поменути случај въ т'мѣ (лок. једн.) 44 б (вѣтмѣ). У примеру: изь закона 46 а знак ь је написан свакако из ортографских

разлога; мањ е је вероватно да изь треба читати иза.

[12] Уп. С. Новаковић, **ъ** у српско-словенској и бугарско-словенској књижевности од XV вијека на даље. — Рад, Загреб (јазу), 1878, књ, 44, 150—174; В. Мошин, „Револуције" у историји старог српског правописа. — Библиотекар, Београд, бр. 6 за 1963 годину, 472, 473; О. Недељковић, Правопис „ресавске школе" и Константин Филозоф. — Сатра књижевност у књижевној критици. Друго издање. I, Београд, 1972, 488; Б. Конески, Од историјатта на јазикот на словенската писменост во Македонија. — Скопје, 1975, 16.

[13] Уп. А. Младеновић, Напомене о српскословенском језику, 17.

[14] Уп. нпр. ВАС (<ВЬСЬ — замен.) у српском народном језику. То важи и за поменути везник НЪ који је са фонетизмом НА познат језику наших старих споменика (уп. Рјечник хрватскога или српскога језика. — Загреб (ЈАЗУ), 1911—1916, књ. VII, 202—203). Понекад, видели смо, налазимо дублетне фонетске вредности (нпр. предлог КА и К, затим сѧтвори- и створи-, васе и все), што не би било ништа необично за српскословенски језик.

[15] Овој претпоставци ишли би у корист следећи подаци: а) у својим записима на крају рукописних књига, насталих у времену од 1623—1626 г., Аверкије није такође ни једном написао **а** место **ъ** или **ь** (уп. Д. Богдановић, н.д., 168, 169, 170, 171—172), б) у запису на крају панагирика у којем се налази Слово на Сретеније (Д. Богдановић, н.д., 171—172) Аверкије употребљава и слова ѧ и ѫ која, наравно, не припадају графији српскословенског језика у XVII веку. Слово ѧ има вредност **ја** што би ишло у прилог Аверкијевом руском образовању (уп. нпр. пис(а)нїѧ **tj.** писанија, мльчанїѧ tj. млчанија, поред съгрѣшенїѧ tj. сагрешенија), а слово ѫ алтернира са **у:** сѫцꙋ, поред свцꙋ. Једном у овом запису долази и везник нѫ који би одговарао руском **ну**. Треба поменути и то да у овом запису налазимо и примере ген. мн.: ѡцьь, где је **-ьь** написано у духу српске ћирилске традиције обележавања наставка дугога **-а,** а што је одраз српског народног језика у писаном тексту. Као што видимо, ова последња црта указивала би, с једне стране, на то да је Аверкије знао за поједине особине српског језика, и, с друге стране, да је знао да знак **ь** (ьь) стоји у одређеном односу према **а.**

[16] Уп. Аверкијеве записе о тома: Д. Благдановић, н.д., 168, 169, 170, 171.

[17] Уп. А. Младеновић, Напомене о српскословенском језику, 16 и даље.